Leo Schaya: *Szellemi születés*. Ford. Isztrayné Bíró Anna. Budapest, 2016, Napkút Kiadó. 165 oldal

Gottfried Benn egyik mondata, amit Julius Evola Lázadás a modern világ ellen című könyve kapcsán írt, híressé vált: *„Aki elolvassa, meg fog változni."* Evola és Schaya között igen nagy különbségek állnak fenn – annak ellenére, hogy az össztradicionális iskola szerzői –, mégis mindannyian tudjuk, hogy vannak művek, amelyek tényleg megváltoztatják az embert: a nézeteit, egyes tulajdonságait, bizonyos szokásait, az életét. A magunk részéről hozzátesszük, hogy léteznek könyvek, amelyek nemcsak az embert és dolgait változtatják meg, hanem a lényegét: azt, amit korábban önmagának gondolt, tartott. Ilyen esetekben az ember identifikációja átalakul (a transzformáció szó legmélyebb értelmében: alakon, változó formákon túl jut). Nem pusztán megváltozik, hanem ettől fogva mintegy más lesz önmaga, *„kicserélődik az Énje"*, ahogy Meyrink mondotta.

Az utóbbi művek, melyeket beavatási könyveknek nevezhetünk, száma a változásokat hozó könyveknél is kisebb. Ráadásul nehezen találni rájuk, részben egy általános dömping (könyvlerakatok és online-kínálatok beláthatatlan terjedelmébe vesző alkotások) miatt, nagyobb részt pedig a mai ember keresés- és értelmezésbeli erőfeszítéseinek hiánya okán, aki a túlkínálattal párhuzamosan egyre kevesebb áldozatot hoz, hogy azt keresse, ami lényegi átalakulását segíti. Leo Schaya (1916–1986) könyve mindenesetre ilyen mű, amennyiben a szövegértés nehézségein átverekedjük magunkat, s megpróbáljuk magunkra vonatkoztatni, átélni mindazt, amit a gondviselés a körülmények ellenére elérhetővé tett számunkra.

Már az első három fejezet képes arra, hogy ne csak megváltoztassa az embert, hanem gyökeresen átalakítsa. Világos, hogy legvégső önmagunk nem változik, de erre vonatkozó felismerések révén mégis végbemehet az ember transzformációja. Ha a „Szellemi születés", „A végtelen és a véges" valamint „A Kezdet előtt" című tanulmányokat kellő értelemmel és beleéléssel olvassuk, átalakul a korábbi énünk, az, amit önmagunknak gondoltunk. Schaya tényleg mesterien hangsúlyozza *„a Szellem"*, *„az ember teremtetlen isteni lényege"*, a mással nem keveredő, de attól nem is teljesen szétváló *„Egy"* fontosságát. Amiben igazán mesteri, annak kidomborítása, hogy létezésünk középpontja, lényege nem a Lét, a Kezdet, hanem a *„Nem-Kezdet"*, *a „Kezdet előtti"*, a Kezdettelen. Mindezt nyilvánvalóan René Guénon taoista alapú *„Nem-Lét"* ideájából és metafizikai érveléseiből veszi, amelyek a keleti keresztény ortodoxia apofaticizmusával és Isten megismerhetetlenségének tézisével rokon jellegűek, ám a vonatkozó nihilista és agnosztikus értelmezéseket elkerülve *„Lét felettiként"* értelmezi az Abszolútumot. Bevilágít az Úr Teremtés „előtti" valóságába, ama Fényt megelőző *„Éjszakába"*, *„Sötétbe"* és *„Semmibe"*, melyet elképesztő fontossága ellenére a legkevesebb teológus vagy filozófus ért és magyaráz jól.

A kötet terjedelmesebb része szintén a három monoteista vallás – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – néhány további, alapvető fontosságú princípiumának felmutatása („Az alapkő", „A szív ébersége", „Contemplatio Dei", „A Sínai teofánia", „A Korán fénye"), bizonyos esetekben összehasonlító módon, de meghagyva a három vallást saját, önálló érvényében. Az utolsó két fejezetben („Abyssus abyssum invocat", „A fenséges egység") a szerző visszatér ahhoz, amit e rövid ajánló első pontjaként kiemeltünk.

A legendás *Études Traditionnelles* folyóirat utolsó szerkesztője, a *Connaissance des Religions* alapítója, szerintünk néhány ponton túlhangsúlyozza a zsidóság kiválasztottságát (például a hetedik fejezetben), de ez az eredetileg halála után megjelent tanulmánygyűjtemény (1987), melyet még életében összeállított, ennek dacára beavatási könyvnek tekinthető. Hozzátéve, hogy a beavatás persze jóval komplexebb egy publikált könyv megértésénél. *(hr)*

Vladimir Lossky: *A keleti egyház misztikus teológiája*. Ford. Verdes Sándor. Budapest, 2017, zöld-S Studio. 315 oldal

Jó néhány személy századok óta ismétlődő vívódását – és sokszor agresszív részrehajló állásfoglalását – már első oldalain megoldja e híres könyv

(1944), amikor kimondja: *„A teológia és a misztika – távol attól, hogy kölcsönösen egymás ellentétei lennének – támogatják és kiegészítik egymást. Az egyik elképzelhetetlen a másik nélkül: (…) nem létezik keresztény misztika teológia nélkül; viszont teológia sincs misztika nélkül"; „minden teológia misztikus".*

A mű másik jellegzetessége az átistenülés *(theószisz)* céljának következetes és az egész könyvön átívelő, túlkapások nélküli hangsúlyozása. Azé a célé, amely a római katolikus teológiában és dogmatikában manapság lehetőségként is alig említett. Kétségtelen, hogy ez a keleti kereszténység iránti érdeklődés egyik döntő, ha nem is kizárólagos oka. A szerző sokkal hagyományhűbb módon tárgyalja, mint Bergyajev vagy Szolovjov.

Vladimir Lossky (1903–1958) talán legnagyobb érdeme a Szentháromság fontosságának hangsúlyozása. Valóban: lényegét tekintve ez már Isten benső életéhez tartozik, a *theószisz* kulcsa, a „nagymisztériumok" keresztény valósága. Érdekes, hogy édesapját, Nyikolaj Losszkijt (1870–1965) szintén erősen foglalkoztatta a Szentháromság jelentősége, aki inkább a filozófia, mint a teológia nyelvén már korábban hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Értékes kapcsolódó gondolatokat olvashatunk tőle magyar nyelven *Az orosz vallásbölcselet virágkora* (Budapest, 1988, Vigilia) második kötetének 108–109, 116–117. és 138. oldalain.

Vladimir az Atya-Istent a transzcendencia, a Fiú-Istent az immanencia princípiumának tartja, ám ami igazán eredeti – vagy inkább hangsúlyos – a könyvében, az, hogy számára a Szentlélek-Isten a Fiú „személye utáni", „személyes megtestesülésen kívüli" misztériózus „továbbvitele" (miközben mindkettő isteni Személy). A két külön „üdvgondozásra" vonatkozó fejezet ennek alapján érthető. Lossky keleti ortodoxia iránti elkötelezettségéből adódóan a Szentlelket természetesen az Atyától származóként látja, de ha jól belegondolunk imént említett tézisébe – hogy a Szentlélek valamiképpen a Fiú, a Megtestesülés „misztériózus továbbvitele" (ez saját kifejezésünk) –, azt is megérthetjük, hogy a nyugati kereszténység miért ragaszkodik a Szentlélek *egyszerre* Atyától ***és*** Fiútól való származásához *(Filioque)*. Így a nyugati kereszténységgel kapcsolatos kritikai megjegyzései, ha alkalmiak és ritkák is, fenntartással kezelendők és vitathatók, mivel a saját értelmezésével lényegében ő maga ad egyféle magyarázatot arra, hogy római katolikusként (túl a „pápizmuson") miért ragaszkodunk a Szentlélek *egyszerre* Atyától és Jézus Krisztustól való származásához.

Bizonyos ponton túl nincs semmi és senki a Szentháromság valóságán kívül. Az egyetlen, amire az isteni egységet és fényt, valamint az azzal való egyesülést aláásás nélkül felosztjuk, a Hármasság, hogy minél valóságosabban, operatíve kapcsolódjunk az Egységbe. Ami a Szentháromságon kívül létezni látszik, azzal – keleti felfogás szerint – Isten a saját nem-teremtett energiái *(energeia, dünameisz)* révén áll kapcsolatban. Ez Lossky könyvének újabb fontos témája (4. fejezet), és az Úr Sivával azonos ***sakti*** indiai felfogására is emlékeztet. Hasonlóképpen kiemeljük *„Az isteni sötétségre"*, az apofatikus teológiára vonatkozó 2. fejezetet.

Bármennyire ügyetlen a fordítás és nem eléggé gondozott a kiadás – mint az előzőleg ajánlott Schaya-könyv esetében –, örüljünk a magyar megjelenésnek, hiszen segítségével az említett nagyságrendű témákkal ilyen mély megközelítésekben foglalkozhatunk. *(hr)*

René Guénon: *Az infinitezimális kalkulus alapelvei*. Ford. Varga Lajos. Debrecen, 2021, Kvintesszencia Kiadó. 134 oldal

Infinitezimális kalkulus – az meg mi a szösz? Sütik? Esetleg rántják? Akárhogy is, már a cím alapján sem tűnik olvasóbarátnak a téma. Egyáltalán kinek szól? Matematikusoknak? Ők a második metafizikai utalás után elvéreznek. Metafizikusoknak? Esélyes, hogy ők a középiskolai matekórákon tanultak elhalványult emlékfoszlányai miatt fognak elhasalni. Egyébként is, a lényeget, a végkövetkeztetést – Guénon írásainak, vagy egyéb szellemi adományoknak köszönhetően – már úgyis tudják, minek hát a részletekkel bíbelődni?

Az előítélet ezúttal sem állja meg a helyét. Egy laikusok számára is jól követhető, ragyogó könyvről beszélünk, egy mesteri szerzőtől, értő fordí-

tásban. Nem elrettent, hanem éppen hogy megszerettet: a metafizikusokkal a matematikát, a matekosokkal a metafizikát. Guénon könyve ékes példája ama megállapítás érvényének, hogy ha egy téma metafizikai fűszerezést kap, a legíztelenebb terület is egy csapásra kívánatossá válik. De jól rávilágít egy másik dologra is. Arra, hogy megfelelő szellemi beállítódás birtokában bármilyen kiindulópontból eljuthatunk a lényeghez. Ha úgy tetszik, akár egy a metafizikától első rátekintésre roppant távol eső témán, a matematikán keresztül is. (Ha ezek a többismeretlenes egyenleteket csuklóból megoldó géniuszok tudnák, hogy micsoda kincset dédelgetnek keblükön!)

Guénon könyve után az integrálszámítás megszűnik szitokszónak lenni, a véghetetlenbe tartó számsorozatok kérdésköre nem lesz többé levegőben lógó, haszontalan elmélkedések tárgya, a valódi, metafizikai végtelen mibenlétével kapcsolatos ismeretünk pedig garantáltan árnyaltabb színezetet kap. A matematika nyíltszívű képviselőinek e könyv maga a szellemi oázis, a fényt beeresztő lyuk egy sötét szobába, az ajtó egy nem is várt új valóságra. És hogy mi a szellemi embernek? Szemléltetője egy újabb hegycsúcsra vezető útnak, amin keresztül még jobban megszilárdíthatja Istenre, az abszolút valóságra centrált szemléletét. *(gj)*

Régi magyarországi vallásos nyomtatványok. 1–5. köt. Zebegény, 2014–2020,

Borda Antikvárium. 119 + 267 + 221 + 183 + 277 oldal

Ez a könyvsorozat egy tipográfiai (Kiss István) gyöngyszem, egyszersmind egy nyomdai-kötészeti (Nalors Grafikai Műhely) mestermű. Bibliofil gyűjtőknek szánt kiadvány. De nézzük tartalmi szempontból is. Az első, a második és a negyedik kötet Knapp Éva, ismert könyvtáros szaktekintély munkája Martin von Cochem (1634–1712) Magyarországon elterjedt és fennmaradt imádságos könyveiről *(Menmyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek, Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve, Jó illatú kis rózsáskert).* Ezek példányait és verzióit nem könnyű összegyűjteni, hogy teljes képet kapjunk a híresség áhitatirodalmi munkásságának honi hatásáról, hiszen azonosítani is nehéz őket: a magyar fordítások többnyire szerzői név nélkül vagy a fordító neve alatt kerültek nyomdába. A negyedik kötet – visszamenőleges pótlások mellett – Cochem *Baumgarten*jének itthonról azonosítható idegen nyelvű kiadásairól szól, ami teljessé teheti a 17–19. századi magyar vallási életre vonatkozó és hatástörténeti vizsgálódásokat is. A *Régi magyarországi vallásos nyomtatványok* harmadik kötete Berecz Ágnes és Bíró Gyöngyi munkája. Három református lelki könyv (Ráday Pál: *Lelki hódolás;* Hendrijk Van Diest: *Lelki fegyver;* Maklári János [ford.]: *Lelki jó illat-tétel)* fentiekhez hasonló dokumentációját és recepcióját tartalmazza. A sorozat ötödik kötete megint Knapp Éva munkája, amely a Somogy megyei Andocs egykor híres búcsújáró helyének nyomtatott anyagát (1743–1933) rögzíti, az ottani 18–19. századi Ferences Könyvtár tételeinek számbavételével együtt. Külön érdekesség, hogy nemcsak könyveket, hanem aprónyomtatványokat (például képeslapokat), sőt tárgyakat is a kutatásba von.

A sorozat alkalmat szolgáltat arra, hogy megint elgondolkodjunk az analitikus és a szintetikus tudományos módszerek ellentétpárján. Kétségtelenül egyre több visszaélést, kedvszegést és értelmetlenséget tapasztalhatunk az analitikus módszer képviselői részéről, de a másik oldalt, a szintéziseket és általánosításokat tekintve is. A szembeállítás bizonyos szempontból teljesen mesterkélt. Szükséges, hogy az átfogó művek szerzői használjanak analitikus adatokat, és az analízisek képviselőinek ugyancsak rendelkeznie kell szintetizáló képességgel, ami életben alkalmazható konklúziókat eredményez. Így van ez a könyv- és könyvtártudomány, a „polcológia" esetében is. Analitikus tevékenységének eredményei nélkül nehéz adekvát szintézisekre jutni, ez esetben a 17–19. századi magyar vallásosság mindennapjait illetően. És még valami: tulajdonképpen nincs olyan, hogy „csak adat". A címoldalak illusztrációi, a tulajdonosi bejegyzések, a tipográfia, még a száraz bibliográfiai leírások is magukban rejtenek valós, eleven, életszerű tartalmakat, amelyekből átfogó, hathatósabb következtetésekre juthatunk. *(hr)*

***Trianon 100. Vérző Magyarország. Emlékező Magyarország 1–2. Térképek*. Budapest, 2020, Osiris Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum. 288 + 504 + 590 oldal + 8 melléklet**

Nem sokkal a területvesztő trianoni békediktátum aláírása után, 1920 szeptemberében megjelent egy Kosztolányi által szerkesztett antológia, a *Vérző Magyarország*. Alcíme, *Magyar írók Magyarország területéért*, ha a költők szót is hozzávesszük, pontosan mutatja, milyen gyűjteményről volt szó. A kötetbe olyan ellentétes szerzők Trianonhoz kapcsolható műveit szerkesztette egybe – irodalmi és elméleti jellegűeket egyaránt –, mint Horthy (előszó) és Herczeg Ferenc, P. Zadravetz István és Kállay Miklós, Erdélyi József és Andrássy Gyula, Apponyi Albert és Lyka Károly, Tormay Cecil és Karinthy Frigyes, és így tovább. Tanulság: akkoriban a nemzet legégetőbb sérelmei elleni közös értelmiségi kiállás, valamint a magyarság mint olyan együttes megvallása nem volt kérdés, függetlenül politikai oldalaktól és világnézeti hovatartozástól. Az antológia 1928-as új kiadásában további nevek jelentek meg: Gömbös Gyula, Milotay István, Böszörmény Zoltán stb.

Kosztolányi Dezső e gyűjteménye és vállalása szolgálhatott például a jelenleg ajánlott díszdobozos kiadványhoz, amely a *Vérző Magyarország*ot is újraközli, úgy, hogy az 1920-as és '28-as szerzőket egyetlen kötetben szerepelteti, gyönyörű fekete színnel. Ehhez jön, szép fehér színben, az *Emlékező Magyarország* két kötete, ilyen alrészekkel: „Tovább vérző Magyarország", „Emlékező Magyarország", „Okokat és igazságokat kereső Magyarország", valamint „Megoldást kereső Magyarország", „Reménykedő és újra reményét vesztő Magyarország", „Felejtő Magyarország". Mindkét kötet a Kosztolányi-féle nagyvonalúságot követi: Nyirő és Ady, Sík Sándor és Móra, Reményik és Fehér Ferenc, Szekfű és Bajcsy-Zsilinszky, Makkai Sándor és Révai József, Böhm Vilmos és Andics Erzsébet, Csurka és Fejtő Ferenc, Szőcs Géza és Jászi Oszkár, s mások. A kiadvány negyedik egysége hét térkép valamint egy korabeli plakátgyűjtemény, vörös színű borítóba helyezve. Nemcsak régi reprodukciók, az egyik térkép új.

A PIM tulajdonában lévő dokumentumokkal illusztrált, közös dobozú kiadvány könyvészeti remek, úgy, ahogy van, pazar, és a tartalomhoz képest olcsó. Méltó a szomorú századik évfordulóra. Szerkesztője Gyurgyák János történész, az elmúlt évtizedek magyarországi könyvkiadásának meghatározó alakja. Egyedül az „Utószó" magyarázkodásai – hogy szélsőjobboldalinak bélyegzett szerzőktől is közölt – teljesen feleslegesek szerintünk, valamint a korszellem jegyében álló, hasonló retorikai eszmefuttatások. *(hr)*

Bellarmin Szent Róbert: *A jó halál mesterségéről*. Ford. Alácsi Ervin János. Gödöllő, 2021, Sursum Kiadó. 336 oldal

A Sursum legújabb kiadványában a katolikus spiritualitás egy kivételesen szép és hasznos művét tárja a magyar olvasók elé. Persze, a spirituális szempontból hiánypótló könyvek kiadása, mondhatni, egyébként is a kiadó profiljába vág. Gondoljunk csak a kereszténységet illetően Jean Hani (*Isten mesterségei*, 2017), Iohannes Scotus Eriugena (*A szellem sasmadarának hangja*, 2018), vagy Keresztes Szent János (*Istenismeret és Istenszerelem*, 2019) megjelent műveire, vagy bizonyos keleti hagyományvonulatok megértését segítő kötetekre (Sthaneshwar Timalsina, Mark S. G. Dyczkowski: *Tudat és énség*, 2018; Swami Lakshman Joo: *Kasmíri saivizmus – Legfőbb titkok*, 2020). Továbbá természetesen kiváltképpen ide tartozik Bellarmin Szent Róbert könyve: *A hét igéről, melyet Krisztus a kereszten kimondott* (2019). Ez utóbbi mű kiegészítésének is tekinthetjük a 2021 júniusában megjelenő, *A jó halál mesterségéről* című kötetet.

Bellarmin a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok gyümölcseként több, nagy jelentőségű spirituális művet írt, amelyekben a szellemi és egyházi élet legfontosabb kérdéseit állította középpontba lényegre törő és a figyelmet magával ragadó stílusban. Spirituális tekintetben e művek talán legfőbb

témái *1)* az Istenhez emelkedő szemlélődés, *2)* a krisztusi üzenet lényege, valamint *3)* a halál problematikája. Három téma, amely a keresztény ember számára születésétől haláláig, sőt, a halált követő létállapotokat illetően is meghatározó jelentőségű. „*Hozzád emelem, Uram, lelkemet*" (Zsolt 25,1), mert Te vagy „*az Alfa és az Ómega, a kezdet és a vég*" (Jel 21,6), mert „*számomra az élet Krisztus, a halál pedig nyereség*" (Fil 1,21). Akárhányszor jussanak eszünkbe, úgy kellene e gondolatoknak lángra gyúlniuk szívünkben, hogy maradéktalanul elégessék benne mindazt, ami „más mint Isten".

Pontosan ez az egyik fő célkitűzése a jó halál mesterségéről szóló kötetnek is. Bellarmin mélységeiben láttatja azokat a megpróbáltatásokat, amelyekkel a halál szembesít majd bennünket, s amikről megfeledkezni nagy könnyelműség, hiszen minden halandónak elkerülhetetlenül keresztül kell mennie rajtuk. Ám egyáltalán nem mindegy, milyen állapotban találnak e próbatételek, más szóval, hogy a halál közeledtével lelkünk mennyiben a világé, vagyis a mulandóságé, és mennyiben Istené, avagy az Örökkévalóságé. „*(…) a halálban számot kell adnunk az Istennek mindenről, amit egész életünk során cselekedtünk, mondottunk, gondoltunk, beleértve akár egyetlen hivalkodva kiejtett szót is, miközben az ördög vádaskodik, a lelkiismeret tanúskodik, az Isten ítélkezik, az örök halál büntetése vagy az örökkévaló jutalom vár bennünket.*" (37. o.) Ám amikor a lélek „*ügye az örök élet vagy halál kérdésében a legfőbb Ítélőbíró elé kerül, a bűnös gyakran arra kényszerül, hogy készületlenül, betegségtől sújtottan, tudatának alig birtokában adjon számot azokról a dolgokról, melyekre, míg jó egészségnek örvendett, talán sohasem gondolt.*" (38. o.) Íme, ezért érdemes nagyra becsülnünk és amíg élünk, lehetőségeinkhez mérten a legjobban kitanulnunk a jó halál mesterségét, amelyet Bellarmin a *Szentírás* könyveivel és az egyháztanítók írásaival alátámasztva részletesen kifejt.

A szerző rögtön az elején világosan leszögezi, hogy a jó halál kulcsa mindenekelőtt a jó élet. Aki ugyanis „*jó halált akar halni, annak jól kell élnie, és mivel a halál nem egyéb, mint az élet vége, ebből bizonyosan következik, hogy aki mindvégig jól él, az jó halált is fog halni, és nem is halhat meg rosszul, aki soha rosszul nem élt*" (45. o.). A jó élet első feltétele pedig, hogy az ember meghaljon e világ számára még azelőtt, hogy a testi életből elköltözne. Hogyan valósítható meg mindez? Mit kell ahhoz tennünk, hogy Istennek éljünk? Mi az erények, az imádság, a böjt, az alamizsna szerepe, és mindenekelőtt a szentségek rendeltetése a szóban forgó mesterségben? E kérdésköröket taglalja módszeresen az első könyv, amelyek után a második könyvben kifejti azt is, mit kell tennünk, ha a halál már elközelgett. Beszél arról, hogy miért fontos a halálról való elmélkedés; miben áll az utolsó ítélet; hogy mi a szerepe a bűnök megvallásának és az utolsó kenetnek. Ugyancsak a második könyvben részletezi, hogyan kell megállnunk az ördög kísértéseivel szemben és milyen gyógymódokat alkalmazhatunk a démoni támadások okozta sebekre. Feltárja, hogyan kell legyőznünk a kétségbeesést, megszabadulnunk a gyűlölettől, megmaradnunk a hitben és reményben, hogy mit tehetünk betegségben, és mire készüljünk, ha a jó halál mesterségét elmulasztottuk megtanulni.

Bellarmin említésre méltó erénye – Urunk példáját követve –, hogy senkivel nem részrehajló vagy egyoldalú. Több helyen utal rá, hogy a halál utáni állapotok nem feltétlenül az életből következő, merev ok-okozatiságtól függenek. A halál misztérium, Isteni titokról van szó, amelyet az ember számára beláthatatlan bölcsesség vezérel. A szentségi élet tehát nem kelthet bennünk elbizakodottságot, ahogy az eltékozolt élet végén is mindig jelen van egy isteni reménysugár, amelybe belekapaszkodhat bárki, aki a halál közeledtével kellően éber, alázatos marad és képes felkelteni magában a mindent eleméstő szeretetet Isten iránt.

E könyv a keresztény *ars moriendi* és *ars vivendi* egymással kölcsönösen összefonódó és rendkívül gazdag hagyományába illeszkedik. Többek között erre is részletesen kitér a fordító, Alácsi Ervin János „Bevezetőjében", amely ezenfelül számos, a témához kapcsolódó teológiai, filológiai, kultúrtörténeti és életrajzi összefüggést is bemutat. A kötetet – miként Bellarmin *A hét igéről…* című művét – ezúttal is a tartalmi kérdéseket

megvilágító, korabeli metszetek illusztrálják. A kétszínnyomás, a lapszéli jegyzetek, illetve a szöveget magyarázó és a hivatkozásokat tartalmazó végjegyzetek pedig nemcsak esztétikailag, hanem a használhatóság szempontjából is növelik a könyv értékét, segítve a további tájékozódást. Bárcsak minden olvasója haszonnal forgatná és kolmolyan megszívlelné tanulságait, olyan támasztékokra lelve benne, amelyek az örök élet, a *vita æterna* szavakkal kifejezhetetlen mennyei boldogságába vezetik. *(kl)*

